

УДК 711.459.6 711. 122

к. арх., доцент Лукомська З.В.,
кафедра архітектурного проектування
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

МЕТОДИКА ОЗНАКУВАННЯ ВТРАЧЕНОЇ ІСТОРИКО- АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ СТАНІСЛАВІВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ)

Анотація. У роботі розкрито проблему представлення та сучасних методик ознакування втрачених цінних історичних архітектурних об'єктів, які відігравали роль містоформуєчих елементів. Досліджено приклади вдалого ознакування, музеєфікації та експонування колишніх оборонних комплексів у Європі, які, в той чи інший спосіб, представляють архітектурно-містобудівну цінність історичних об'єктів. Представлено комплексний інноваційний підхід до експонування втрачених елементів міста-фортеці. На прикладі Станіславівської фортеці (сьогодні місто Івано-Франківськ) представлено варіант символічного ознакування майже втраченої історичної оборонної системи XVII – XVIII ст. Запропоновані концептуальні пропозиції можливо застосовувати для представлення частково втраченої архітектурної спадщини у історичних містах та селищах Західної України.

Ключові слова: архітектурно-містобудівна цінність, оборонний комплекс, ознакування, знак-символ.

Постановка проблеми

У багатьох населених пунктах Західної України, які мають збережену історико-архітектурну спадщину, існує проблема представлення цінних історичних споруд [1]. Принципи збереження, пристосування, а також представлення архітектурно-містобудівної спадщини, задекларовані у державних документах та постановах, активно обговорюються у наукових колах, але вирішення цієї проблеми потребує індивідуального підходу залежно від конкретного об'єкту [2, 3]. У випадку, коли мова йде про історичні міста-фортеці, замкові, оборонні комплекси, то проблема представлення цінності таких об'єктів – ускладнена недостатнім їх дослідженням [6, 7], масштабістю цих споруд, численними змінами, які були внесені у планувально-просторову структуру впродовж періоду існування комплексів [4, 5]. Звичайно це пов'язано, певною мірою, із історичними подіями в Західній Україні, приналежністю цих земель впродовж століть до різних держав.

На сучасному етапі розвитку у більшості історичних міст Західної України, найменш збереженими є саме колишні оборонні споруди. Оскільки саме історичні замки, фортеці, оборонні сакральні комплекси першими потрапляли і під удар військ, і будучи головною перешкодою для розвитку історичних середмість, були в першу чергу розібрані та ліквідовані у процесі реконструкцій міст.

Тому на даний час склалась така ситуація, що колишні історичні фортеці майже повністю невідомі для суспільства, оскільки, рідко виникає можливість, у той чи інший спосіб, представити хоча б їхні збережені фрагменти на огляд широкому загалу глядачів. Також у переважній більшості випадків, такі містобудівні утворення не мають статусу пам'ятки, а, отже, не охороняються належним чином.

Отже на передній план виходить проблема збереження унікального історико-архітектурного міського середовища, цінної історичної забудови, що знаходиться під загрозою знищення, та виховання шанобливого ставлення міської громади до пам'яток історії, культури та архітектури активними методами, а саме - шляхом створення інформаційних елементів ознакування унікальних пам'яток в інфраструктурі сучасного міста [8, 9].

Виклад основного матеріалу

З метою вирішення цього завдання було досліджено приклади вдалого ознакування, музеєфікації та експонування колишніх оборонних комплексів у Європі, які, в той чи інший спосіб, представляють архітектурно-містобудівну цінність історичних об'єктів. Найпоширеніші способи ознакування історико-архітектурної спадщини можна поділити на кілька груп за принципом представлення втрачених об'єктів. Найчастіше зустрічаємо символічне ознакування втрачених цінних історичних об'єктів представлене у вигляді інформаційних знаків-символів (рис.1). До іншої групи ознакування можемо віднести площинні та об'ємно-просторові трасування контурів втрачених цінних історичних оборонних споруд. Такі трасування найчастіше виконують за допомогою контрастних типів мощення, або контрастної цегляної чи кам'яної кладки (рис. 2). Ще одну популярну групу ознакувань становлять макетні об'ємно-просторові композиції, які представляють зменшені копії втрачених елементів історичного середовища. Здебільшого це стилізовані макети фортець, замків, сакральних чи житлових комплексів (рис. 3). Наступна група ознакувань – це розкриття та експонування збережених фрагментів історичних фортифікацій. Такі експонування можуть бути підземними та надземними (рис. 4). Мультимедійні та інтерактивні інфобокси входять до наступної групи ознакувань.

Рис. 1. Ознакування втрачених історичних фортифікацій міста Кракова знаками-символами.

Рис. 2. Трасування історичних втрачених споруд на площі ринок у місті Холмі.

Рис. 3. Макет історичного Кракова.

Рис. 4. Експозиція фрагментів оборонних мурів у історичному ядрі міста Ярослав.

а)

б)

Рис. 5. а) Інтерактивний інфобокс у споруді історичного манежу, який пристосований під виставкову галерею в місті Ланцюті; **б)** асоціативне представлення історичної панорами вулиці у місті Брно у вигляді малої архітектурної форми.

Такі пристрої дають можливість найповніше відтворити та представити об'ємно-просторову композицію втраченого історичного об'єкта у середовищі (рис.5.а). Цікавим прикладом ознакувань є прийом асоціативного представлення втраченої історичної панорами, силуету міста за допомогою малих архітектурних форм (рис. 5.б).

У дослідженні на прикладі Станіславівської фортеці (сьогодні Івано-Франківськ) представляємо варіант символічного ознакування майже втраченої історичної оборонної системи XVII – XVIII ст.

Рис. 6. Станіславівська фортеця XVII – XVIII ст. Теоретична реконструкція.

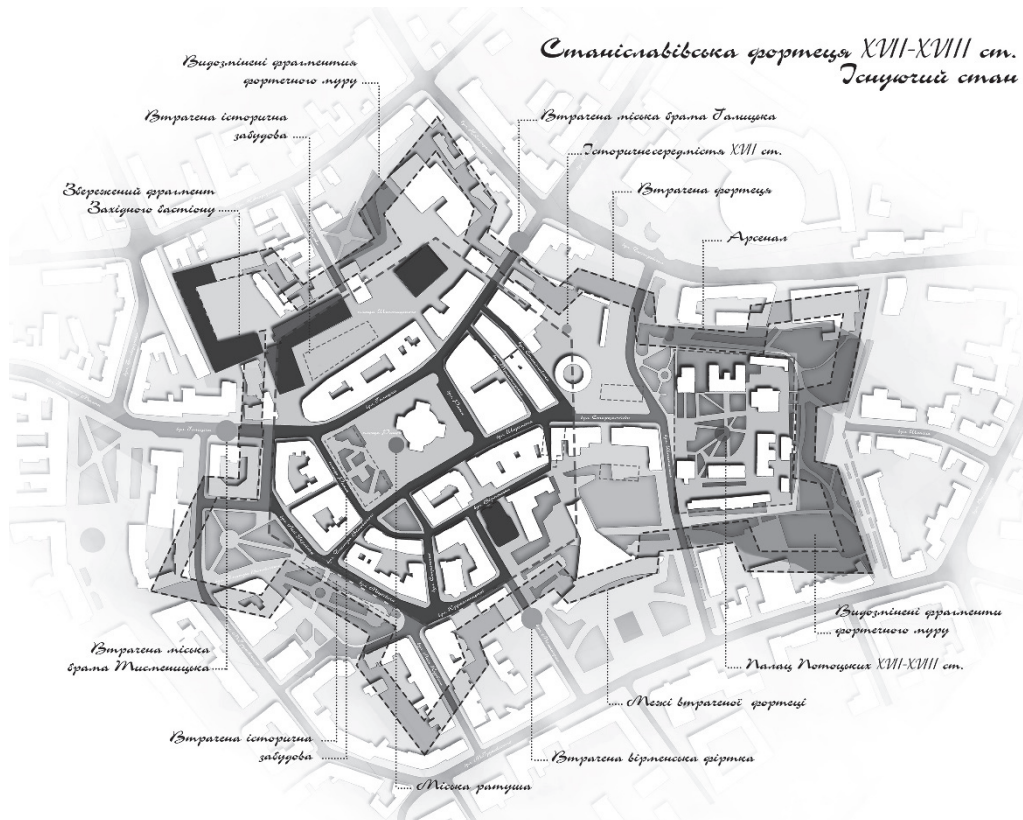

Рис. 7. Станіславівська фортеця XVII – XVIII ст. Існуючий стан.

Станіславівська фортеця (сьогодні Івано-Франківськ) була закладена у 60-х рр. XVII ст. магнатом А. Потоцьким на Покутті, в межиріччі двох Бистриць [10, 11]. Унікальна бастионна фортеця відрізнялась регулярною розпланувальною системою та оборонною системою, що мала риси французької та староголанської містобудівельних шкіл та була реалізована за зразками ідеального італійського ренесансного містобудування XVII ст. В центрі міста розташовувалась традиційна ринкова площа з приринковими кварталами, та величною будівлею ратуші. Позаду приринкових кварталів розташовувались сакральні споруди, які збереглись до сьогодні: Парафіяльний костел Діви Марії, святих Андрія та Станіслава (1703р.), Вірменський костел Зачаття (1763р.), Єзуїтський костел (1729р), синагога (1897р.) [12]. Територія середмістя в плані була наближена до правильного шестикутника, який був оточений укріпленнями, що складались з шести правильних земляних бастионів та куртин [13]. Крім того фортеця була оточена ровами з водою та земляними валами. До міста можна було потрапити через дві брами з вежами, до яких вели довгі дерев'яні мости через рів. В 1679 – 1682 рр. фортецю було добудовано та удосконалено у напрямі новозбудованого палацу Потоцьких. Твердиня набула повздовжнього вигляду [14]. В 1809 – 1812 р. за домовленістю між Росією та Австро – Угорщиною було розібрано Станіславівські фортифікації, рови засипано, і різниця між середмістям та передмістями перестала існувати. Було збережено тільки невеличкі елементи мурів [15]. Рови було засипано в 1812 р. і сьогодні можемо прослідковувати тільки їх обриси. Тільки частина північно-західного бастиону збереглась до наших днів.

На території історичного ядра міста Івано-Франківська (первісно Станіславова) на сьогоднішній день є частково збережені елементи унікальної фортифікаційної системи (XVII ст. - XVIII ст.), що була реалізована на засадах «ідеального міста», які потребують яскравого та зрозумілого представлення мешканцям та гостям міста.

Тому першим етапом проведеного дослідження виступає теоретична реконструкція фортифікаційної системи Станіславова періоду XVII – XVIII ст. (рис. 6), що виконана на основі аналізу історичних описових, іконографічних, картографічних матеріалів¹. Наступний етап роботи це проведення ідентифікації

¹ У процесі роботи досліджено: Станіслав. План міських фортифікацій 1743 р. Військовий архів у Відні. (Не реалізований); План Станіславова 1792р., складений за участю Артура Дрекслера, (Копія, що зберігається в Івано – Франківському краєзнавчому музеї); Кадастрова карта міста Станіславова 1848 р. З ЦАІАЛ. Ф. 186. Оп.11.Справа № 220; План Станіславова з навколишніми селами, полями, лісами. 1805 р. виконаний на замовлення міської управи; План Станіславова 1886 р. опублікований в книзі Szarlowski A.: Stanislawow i powiat Stanislawowski.- W. 1886.

збережених елементів колишньої фортеці у сучасному історичному ядрі міста (рис.7).

У порівнянні з розпланувальною та об'ємно-просторовою структурою, колишні фортифікації XVII – XVIII ст. перебувають у найменш збереженому стані, а їх роль у формуванні структури “ідеального” міста була ключовою, тому, у концепції символічного ознакування, запропоновано зробити наголос саме на представленні образу бастіонної фортифікаційної системи. Оскільки, середовище колишнього середмістя та фортифікацій, на сучасному етапі розвитку міста Івано-Франківська, як і більшості історичних міст, є сформованим та складається з історичної та сучасної забудови, виникає потреба ознакування історичної спадщини засобами та методами, які б не переважували історичне ядро міста, а доповнили та виділили його найцінніші елементи.

На даний час до складу історичного ядра Івано-Франківська входять: існуючі цінні історичні споруди і пам'ятки архітектури національного значення, періоду закладення міста: Парафіяльний костел Діви Марії, святих Андрія та Станіслава (1703 р.) (сьогодні художній музей); Вірменський костел (1743-1763 рр.) (сьогодні православна церква); Єзуїтський костел (1715 р.) (сьогодні греко-католицька катедрa); частково збережені елементи первісної розпланувальної системи та фрагменти фортифікаційної системи, які збережені у видозміненому вигляді.

У процесі стрімкого розвитку міста навіть ті історичні об'єкти, які є достатньо добре збереженими, часто руйнуються, а пріоритетним є створення нових архітектурно-містобудівних комплексів. Відсутність стійкої традиції збереження та відтворення цінних історичних комплексів призводить сьогодні до нових втрат культурної спадщини міста.

У ситуації що склалась потрібно зберегти унікальне історико-архітектурне міське середовище, і при цьому створити сучасну міську інфраструктуру, а це можливо лише шляхом вжиття невідкладних ефективних просвітницьких заходів, одним із яких є представлення частково втрачених об'єктів за допомогою ознакування.

В процесі пошуку варіантів візуального ознакування втрачених елементів давньої Станіславівської фортеці, виникла ідея створення мережі візуальних знаків-символів. Було розроблено проектну схему розташування цих знаків у місцях найвизначніших втрачених елементів історичної фортеці (рис. 8).

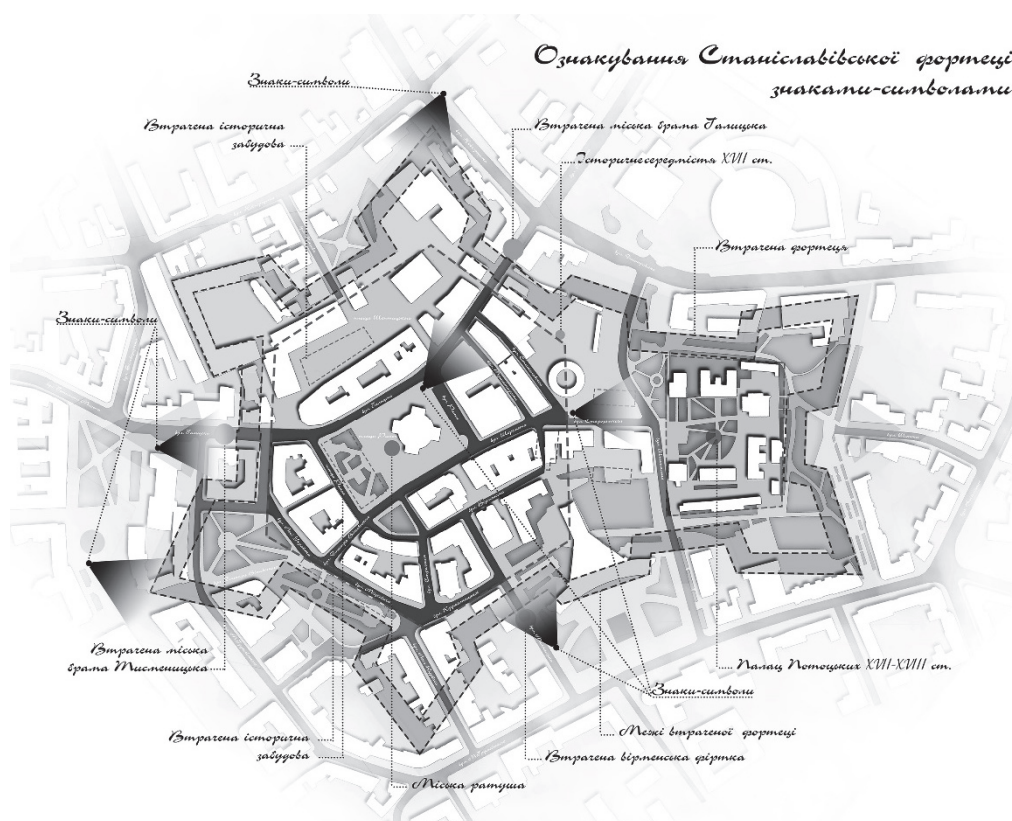

Рис. 8. Станіславівська фортеця XVII – XVIII ст. Схема розташування знаків-символів.

Рис. 9. Макет знаку-символа ознакування Станіславівської фортеці встановлений у історичному середмісті.

Розроблений пам'ятний знак дасть можливість в найбільш повній мірі представити символічний вигляд втраченого елемента та його місце розташування у історичному середмісті. У ролі об'єктів, які експонуватимуться за допомогою розробленого пам'ятного знаку було обрано споруди в'їзних міських брам. За основу ідеї створення пам'ятного знаку взято історичне фасадне зображення Тисменицької брами [11. С. 68]. У ході проведеного дослідження розроблено проект і реалізовано макет пам'ятного знаку для Тисменецької брами, яка у XVII ст. розташовувалась на в'їзді у місто із півдня, на теперішній вул. Галицькій (рис. 9, рис. 10).

Проект ознакування Станіславівської фортеці виконано авторським колективом у складі івано-франківських архітекторів та науковців – З. Лукомської, Х. Василів, Г. Лукомської, М. Шевчука у 2015 році.

Рис. 10. Макет знаку-символа ознакування Станіславівської фортеці встановлений у історичному середмісті.

Реалізований макет знаку-символа став першим кроком до ознакування втрачених цінних архітектурних елементів історичної Станіславівської фортеці. Наступними кроками планується розробка, реалізація і встановлення таких знаків для споруд: в'їзної брами Галицької і вхідної Вірменської фіртки, втрачених бастіонів, куртин, споруди військового арсеналу, яка примикала до

міських мурів, сакральної, громадської та житлової забудови. Розташування мережі малих архітектурних форм на території колишнього середмістя Станіславова позитивно вплине на культурний розвиток міста в цілому.

Висновки

Проведення символічного ознакування цінних об'єктів на території історичного ядра міста дасть можливість підсилити значення історико-архітектурної спадщини у сучасному міському середовищі, донести до широкого кола жителів та гостей міста історичні аспекти розвитку міста, а також різко знизить можливість руйнування та нищення пам'яток архітектури та історії.

Запропонований варіант ознакування можливо застосовувати для представлення частково втраченої архітектурної спадщини історичних палаців, фортець, сакральних комплексів, житлової та громадської забудови у історичних містах та селищах Західної України.

Література:

1. Бевз М. В. Збереження та регенерація історичних центрів у Західній та Центральній-Східній Європі. //Проблеми теорії і історії архітектури України. — Одеса, 2003. — Вип. 4.— С. 155.
2. Прибега Л. Музеєфікація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини: (Методологічний аспект) // Українська академія мистецтва. — 2012. Вип. 19. — С. 159–166.
3. Прибега Л. В. Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія // Українська академія мистецтва. — 2004. — Вип. 11. — С. 177–185.
4. Жукова О. В. Музеєфікація замкових комплексів України як один з засобів їх збереження// Археометрія та охорона історико-культурної спадщини / Веб-видання. — К., 2004. — режим доступу: [http:// www. myslenedrevo. com.ua/ studies/ arox /2004 / zhukova.html](http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/arox/2004/zhukova.html)
5. Жукова О. В. Про охорону пам'яток фортифікаційного будівництва України на початку ХХІ ст. // Культура та інформаційне суспільство ХХІ ст.: Матеріали наук. конф. молодих вчених. — Х.:ХДАК, 2006. — С. 62 – 63.
6. Кепін Д. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток первісної археології та його використання для потреб туризму в Україні// Туристично-краєзнавчі дослідження. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 540 – 551.

7. Сафонова Т. Елементи архітектурно-археологічних пам'яток в дизайні міського середовища. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій: Зб. наук. пр. за результатами 4-ї міжнародної конференції молодих науковців. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 128 –133.
8. Лукомська З., Баб'як Н. Інтерактивний музей Станіславівських фортифікацій // Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. Зб. наук. праць за результ. V міжнародної конференції молодих науковців – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – Вип. 6. – С. 48 – 53.
9. Lukomska Z., Prokopciw P. Wyeksponowanie światłem wartości architektonicznych Twierdzy Ivano-Frankowsk – (Stanisławów) // Wartościowanie zabytków architektury, praca zbiorowa pod redakcją B. Szmygina, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, - Warszawa – 2013. - S. 173 – 180.
10. Baracz Sadok. Pamietnik miasta Stanisława. – Lwow, 1858. – 191 s.
11. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська. Ч.1. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. -301 с.
12. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник. Львів, 1994. – С. 5 -16.
13. Ульріх фон Вердум. Щоденник // Жовтень, 1983. – № 10 – С. 100.
14. Лукомська З. Місто Івано-Франківськ – історія і сучасність, - Вісник НУ “Львівська політехніка”. Архітектура. – Львів, 2004. – № 505. – С. 197 – 201.
15. Szarlowski A. Stanislawow i powiat Stanislawowski. – Stanislawow, 1887. – S. 212 – 225.

Abstract. In this article the problem concerning representation of modern marking methods of lost historical architectural objects, that played town-forming role, was studied. We studied examples representing successful marking, exhibiting and museification of former defense systems in Europe, which, in different ways, represent architectural and town-planning value of historical objects. In this research we represent complex innovative approach concerning exhibiting of lost elements of town-fortress. By the example of Stanislaviv fortress (now Ivano-Frankivsk), we present one of the ways of symbolic marking of partially lost historic defensive system dated XVII - XVIII century. Presented conceptual proposals could be used for marking of partially lost architectural heritage in historic towns and villages of Western Ukraine.

Keywords: *Architectural and town-planning heritage, defensive complex, marking, symbolic model.*

Аннотация. В работе раскрыто проблему представления и современных методик обозначения утраченных ценных исторических архитектурных объектов, которые играли роль градообразующих элементов. Исследовано примеры удачного обозначения, музеефикации и экспонирования бывших оборонных комплексов в Европе, которые, в той или иной степени, представляют архитектурно-градостроительную ценность исторических объектов. Представлены комплексный инновационный подход к экспонированию утраченных элементов города-крепости. На примере Станиславской крепости (сегодня город Ивано-Франковск) представлено вариант символического обозначения почти утраченной исторической оборонительной системы XVII - XVIII вв. Предложенные концептуальные предложения можно применять для представления частично утраченного архитектурного наследия в исторических городах и поселках Западной Украины.

Ключевые слова: *архитектурно-градостроительная ценность, оборонный комплекс, обозначение, знак-символ.*